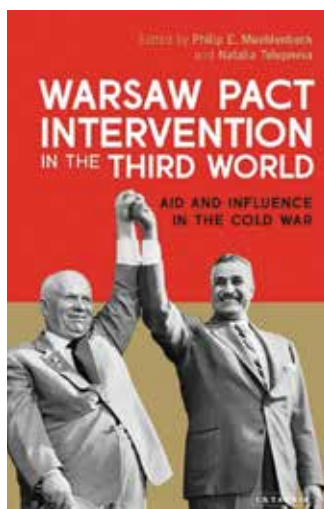

■ Philip E. MUEHLENBECK –
Natalia TELEPNEVA (eds.)
*Warsaw Pact Intervention in the
Third World. Aid and Influence in
the Cold War*

Bloomsbury Academic, London
Washington 2018, 352 s.

Studená válka po celou dobu trvání i po svém konci mimořádně přitahovala a stále přitahuje pozornost historiků, politologů a dalších společenských vědců. Kniha a studii, které se věnují více než čtyřicetiletému globálnímu soupeření Spojených států a Sovětského svazu, bylo sepsáno nespočet. Blíže nezasvěceného pozorovatele by tato skutečnost mohla svádět k předstávě, že téma je z velké části vyčerpané a současný historický výzkum se zaměřuje pouze na titěrné detaily, případně podružné aspekty, které mohou sotva změnit dosavadní stav poznání. Takový pohled zpravidla zcela opomíjí skutečnost, že studená válka byla konfliktem mnohvrstevnatým, který se zdaleka neodehrával pouze na úrovni zmíněných supervelmocí. Zasahovala do něj řada dalších aktérů, jejichž aktivity, role a motivace byly zatím prozkoumány jen povrchně. Hlubší výzkum v dané oblasti tedy může pomoci pochopit dosud opomíjené souvislosti, přehodnotit zjednodušující interpretace komplexního, celosvětového jevu, jakým byla studenoválečná konfrontace.

Nepochybně to platí o sborníku *Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*, který uspořádali Philip E. Muehlenbeck a Natalia Telepneva, historici zabývající se především průběhem studené války na africkém kontinentu. Podařilo se jim dát dohromady kolektiv čtrnácti historiků z deseti zemí, kteří přispěli studii o vybraných aktivitách států východního bloku – členů Varšavské smlouvy (vyjma Sovětského svazu) – v zemích tzv. třetího světa, v Africe, Asii, Latinské Americe či na Blízkém východě v padesátých, šedesátých a částečně i sedmdesátých letech minulého

století. Hlavní otázka, která spojuje celkem dvanáct různě zaměřených textů, zní, jak země střední a východní Evropy reagovaly na dekolonizaci a vzestup třetího světa a zda v něm plnily výhradně roli „trojského koně“ sovětské politiky, jak se doposud nezářídka (především v médiích) uvádí. V té souvislosti ovšem dodejme, že téma ve skutečnosti není podrobněji prozkoumáno. Badatelé se zatím soustředovali především na soupeření Východního a Západního Německa ve třetím světě, zatímco dalším zemím východního bloku, které zde byly též velmi aktivní, například Československu a Bulharsku, byla věnována jen omezená pozornost. Recenzovaný sborník se snaží tuto mezeru alespoň částečně vyplnit.

Publikace je rozdělena do tří částí. První se věnuje obnovení zájmu zemí východního bloku o třetí svět v důsledku dekolonizace a série revolucí v Asii, Africe a Latinské Americe. Druhá se zabývá rolí elit – vědců, novinářů, diplomatů, učitelů, ale také špiónů – ve vztazích mezi těmito státy. Poslední pak nabízí přehled diplomatických a ekonomických aktivit vybraných zemí východního bloku ve třetím světě, který, jak autoři sami přiznávají, rozhodně není vyčerpávající, což je s ohledem na rozsah tématu pochopitelné. Ostatně, výzkum ekonomické roviny angažmá východního bloku ve třetím světě a jeho cel-

kového místa ve světové ekonomice je teprve na svém počátku. Část studií analyzuje aktivity jednotlivých států v konkrétních oblastech, například Československa v Keni a Ugandě v šedesátých letech, další zachycují obecnější vývojové trendy, kupříkladu vývoj bulharské vojenské a humanitární pomoci třetímu světu v letech 1955–1975. Všechny studie jsou založeny na primárním výzkumu dokumentů z východoevropských archivů a celkově lze vyzdvihnout jejich vysokou kvalitu – v autorském kolektivu koneckonců nalezneme zvučná jména historiografie studené války, jako jsou Larry Watts, Csába Békés či Jordan Baev, kteří jsou autory studií *The Third World as Strategic Option: Romanian Relations with Developing States, Unfulfilled Promised Lands: Missed Potentials in Relations between Hungary and the Countries of the Middle East, 1955–75* (společně s Dánielem Vékonym) a *Bulgarian Military and Humanitarian Aid to Third World Countries: 1955–75*. Českou stopu zanechal Jan Koura z Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který spolu s Robertem Watersem přispěl studii „*They are as Businesslike on that side of the Iron Curtain as they are on this: Czechoslovakia and British Guiana*“.

Sborník vychází ze stále populárnějšího konceptu „decentralizace studené války“, který se více než na jednání samotných supervelmocí zaměřuje na politiku a motivaci menších aktérů. S mírnou nadsázkou lze hovořit o dějinách studenoválečné politiky „zdola“. V centru pozornosti se ocitají lokální projevy soupeření Spojených států a Sovětského svazu – ne však jejich aktivita jako taková, ale spíše její konkrétní dopady na situaci v konkrétním místě. Jednotlivé studie zpravidla názorně ukazují, že angažmá zemí východního bloku ve třetím světě rozhodně nevycházelo pouze ze sovětských zájmů a direktiv. Zpochybněn je také (alespoň v českém prostředí) zaběhnutý pohled, že mělo především ideologické důvody. Jak autoři na mnoha příkladech

přesvědčivě dokládají, roli ideologie nelze v tomto případě přeceňovat; motivy postupu jednotlivých zemí východního bloku ve třetím světě byly často pragmatické, jak z ekonomické, tak i politické perspektivy. Naopak, podpora antikoloniálních hnutí měla většinou zřetelné limity, které odrážely především ekonomické hledisko. Poněkud opomenuta je nicméně skutečnost, že v případě samotného Sovětského svazu byla situace odlišná. Jak známo, sovětská politika vůči mnoha zemím třetího světa postrádala postupem času stále více jakoukoliv hospodářskou racionalitu.

Vztah mezi Sovětským svazem a státy východního bloku v politice vůči třetímu světu pojímá sborník jako hru s pozitivním součtem. Vzhledem k tomu, že Moskva ve sledované době nedokázala vést aktivní zahraniční politiku ve všech světových regionech a zároveň nikdy nedosáhla totální kontroly nad zahraniční politikou zemí Varšavské smlouvy, jejich nezávislejší aktivitám ve třetím světě z principu nebránila, ale naopak je podporovala. V důsledku toho se sovětská diplomacie mohla opírat například o kontakty Československa či Východního Německa, které sahaly do meziválečného období. Je důležité, že autoři nezávislost zemí východního bloku v tomto směru neabsolutizují. Jak správně vyzdvihuje Jordan Baev, nezávislejší postup byl možný především v rovině ekonomické a kulturní spolupráce, zatímco postup v citlivých vojenských otázkách byl výrazněji koordinován s Moskvou.

Jednotlivé studie dokládají i to, že přístup Sovětského svazu k aktivitě zemí východního bloku se velmi lišil. Zatímco některým státům se v této věci dostávalo spíše jeho podpory (Československo), v jiných případech z mnoha důvodů projevoval značnou skepsi (Polsko). Jistá míra nezávislosti zemí východního bloku při angažmá ve třetím světě také neznamenala, že jejich aktivity v některých momentech nevycházely z přímých instrukcí Moskvy, jako například při navázání vztahů Polska

Zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Praze v roce 1972

Foto: NA

s Madagaskarem v roce 1960. Studie zároveň ukazují, že v diplomacii zemí východního bloku padesátých let panoval značný chaos a rozhodně nelze mluvit o výraznější koordinaci jejich postupu.

Při četbě sborníku se potvrzuje, že na země východního bloku nelze pohlížet jako na monolit. Podoba jejich aktivit ve třetím světě nám opět připomíná, že politika těchto států se v mnoha ohledech lišila. Pro Východní Německo bylo angažmá ve třetím (především arabském) světě nástrojem posílení vlastní mezinárodní pozice a legitimacy, snahou o prolomení Hallsteinovy doktríny (podle ní Západní Německo odmítalo navazovat či udržovat diplomatické styky s těmi zeměmi, které uznaly východoněmecký stát). Polsko ho zase vnímalo jako příležitost demonstrovat, že není pouhý sovětský satelit. Tento přístup měl ovšem své hranice, Varšava mnohdy potřebovala posvěcení z Moskvy a její postup se v klíčových bodech nerozcházel se sovětským kurzem. Otázka, na kterou však publikace nedává odpověď, zní, nakolik byly tyto hranice definovány Kremlem a nakolik odrážely světónázor a přirozenou loajalitu

východoevropských komunistů vůči Sovětskému svazu. Jak ukazuje československé působení ve třetím světě před rokem 1968 (především v Africe), země východního bloku nejenže dokázaly operovat bez přímého diktátu Moskvy, ale nezdídka určovaly ráz politiky celého „socialistického tábora“ vůči konkrétním regionům. Skutečnost, že probíhaly některé společné československo-sovětské operace, například v Kongu, neznamená, že v nich Praha nesledovala vlastní obchodní, ideologické i strategické zájmy. To platí i o Maďarsku, které ve spolupráci se zeměmi třetího světa vidělo možnost získat tvrdou měnu, kterou by mohlo financovat západní technologie nutné k budování „gulášového socialismu“. Odlišná byla pozice balkánských států východního bloku. Rumunsko ve třetím světě po roce 1965 v zásadě otevřeně soupeřilo se Sovětským svazem, což bylo logickým vyústěním snahy Ceaușescova režimu omezovat svou závislost na Moskvě. Naopak v bulharském případě byla ekonomická motivace velmi malá a prim hrály ideologické důvody.

Úvod sborníku konstatuje, že „Varšavská smlouva“ si v padesátých a šedesátých letech vytvářela mno-

ho nástrojů koordinace politického, ekonomického i kulturního angažmá ve třetím světě, ať již na bilaterální či multilaterální bázi. Nutno zdůraznit, že pojem „Varšavská smlouva“ v tomto pojetí ovšem znamená prosté označení zemí východního bloku, nikoliv organizaci Varšavské smlouvy jako takovou. O té sborník prakticky nepojednává. Výjimkou je v tomto ohledu studie *Romania Blocks Mongolia's Accession to the Warsaw Treaty Organization: The Roots of Romania's Involvement in the Sino-Soviet Dispute* od Eleny Dragomir, která se zabývá rumunským postojem k mongolské žádosti o vstup do aliance v roce 1963. Nepochybně by bylo zajímavé rozebrat, jak se zvýšený zájem o třetí svět projevoval i na multilaterálních fórech této organizace ve sledovaném období. Kniha – konkrétně Baevova studie – totiž obsahuje pouze lapidární zmínku, že v roce 1969 bulharský vůdce Todor Živkov na zasedání Politického poradního výboru, nejvyššího

grémia Varšavské smlouvy, navrhl koordinaci postupu vůči Blízkému východu a Latinské Americe. Víme však, že téma rezonovalo v alianci i v jiných případech. Stejně tak by bylo zajímavé blíže rozebrat neúspěšné kubánské snahy o vstup do Varšavské smlouvy, které ukazují, že hlubší institucionální propojení východního bloku s jinými světovými regiony nebylo považováno za zcela žádoucí.

Státní, nikoliv alianční úroveň je zřejmě sledována z konkrétního, leč nepřiznaného důvodu: v organizaci Varšavské smlouvy se ve skutečnosti dlouho nedařilo nastolit kolektivní mechanismy pro definici společného přístupu ke třetímu světu. Csába Békés a Dániel Vékony ve své studii pouze letmo zmiňují, že členské státy aliance začaly v dané oblasti, především ve vojenské výrobě a prodeji vojenského vybavení, spolupracovat až později, v sedmdesátých letech, avšak i tyto snahy o multilaterální přístup

selhaly a země Varšavské smlouvy realizovaly tento prodej především na bilaterální bázi. Dodejme, že Moskva daný stav – především kvůli prohlubujícím se problémům s dodávkami pro jednotky vyčleněné do Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy – nehodnotila příliš pozitivně a na konci sedmé dekády se autonomii svých spojenců na tomto poli pokusila razantně omezit skrze *Statut o koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování spolupráce s rozvojovými zeměmi*.

S termínem „Warsaw Pact“, který v anglosaské literatuře často – byť nikoliv výhradně – slouží spíše k označení východního bloku než organizace Varšavské smlouvy („Warsaw Treaty Organization“), se v recenzovaném sborníku nepracuje vždy vhodně. Dočteme se například, že Rumunsko v šedesátých letech kritizovalo sovětský návrh na specializaci ekonomik jednotlivých zemí v rámci Varšavské smlouvy, přestože projekt byl ve skutečnosti zastřešen Radou vzájemné hospodářské pomoci. Úvahy o prohloubení hospodářské spolupráce pod záštitou první uvedené organizace se totiž objevily až o dvě dekády později, v éře Michaila Gorbačova. Vzhledem k tomu, že studie se mnohdy zabývají i událostmi před založením Varšavské smlouvy (československé aktivity jdou až k roku 1948), by možná bylo vhodné zvolit jiný název knihy. Zavádějící je totiž i termín „intervention“. Zásahy a vměšování se totiž studie v zásadě nezabývají, výstižnější by byly patrně termíny „engagement“ či „involvement“. Tato kritická poznámka na závěr ovšem nemá snižovat hodnotu recenzovaného sborníku, který přináší nejen cenné nové poznatky, ale zároveň ukazuje, jakým směrem by se mohl ubírat další výzkum studené války.

Matěj Bílý

Jeho císařské veličenstvo Haile Selassie I. v JZD Chýně při prohlídce družstevního hospodářství. Do ČSSR dorazil etiopský panovník na pozvání prezidenta ČSSR Antonína Novotného v červenci 1959.
Foto: ČTK / Viktor Lomoz